

УДК 347.9

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.06.1.63>

ПРИНЦИП ПРОПОРЦІЙНОСТІ ЯК ВИЗНАЧАЛЬНИЙ ЧИННИК ПІД ЧАС ВИРІШЕННЯ ПИТАННЯ ПРО РОЗГЛЯД СПРАВИ В ПОРЯДКУ СПРОЩЕНОГО АБО ЗАГАЛЬНОГО ПОЗОВНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

Твердохліб Е.В.,

*кандидат юридичних наук, доцент,**доцент кафедри цивільного права та процесу**Харківського національного університету внутрішніх справ*

ORCID: 0000-0001-7581-0524

Твердохліб Е.В. Принцип пропорційності як визначальний чинник під час вирішення питання про розгляд справи в порядку спрощеного або загального позовного провадження.

У статті проаналізовані особливості застосування принципу пропорційності при вирішенні судом питання про розгляд справи у порядку спрощеного або загального позовного провадження. З метою дійти до висновку про безумовний зв'язок обрання порядку позовного провадження із застосуванням принципу пропорційності авторка приділила увагу особливостям процесуальної процедури обрання судом порядку провадження. Авторка розвиває думку, що спрощене позовне провадження є інструментом процесуальної економії та забезпечує невеликі строки розгляду цивільних справ незначної складності, тоді як загальне провадження застосовується у випадках, що потребують повного й всебічного дослідження доказів. Звертається увага на те, що вибір форми провадження має визначальний вплив на тривалість розгляду справи, процесуальні динаміку, обсяг процесуальних дій та можливості сторін використати свої процесуальні повноваження.

В центрі представленого дослідження – принцип пропорційності, закріплений у статті 11 Цивільного процесуального кодексу України, який є головним орієнтиром для суду під час обрання порядку позовного провадження. Автором констатується, що критерії, встановлені в частині 3 статті 274 Цивільного процесуального кодексу України, значною мірою кореспондують змісту принципу пропорційності, зокрема, щодо складності справи, ціни позову, значення справи для сторін, обсягу доказів та суспільної важливості розгляду справи. У статті наголошено, що саме суд виступає гарантом дотримання балансу між процесуальною економією та повнотою реалізації процесуальних прав учасників. Одночасно зазначається, що обмеження, притаманні спрощеному провадженню, можуть бути застосовані лише за умови, якщо вони не ставлять під загрозу належний захист прав учасників справи та забезпечення повноти й справедливості під час розгляду справи.

В якості висновку у статті зазначається, що пропорційність є фундаментальною засадою цивільного судочинства та концепцією, застосування яких забезпечує індивідуалізований, справедливий та збалансований підхід до організації судового провадження, підсилює довіру до суду та досягнення високої якості вибору під час обрання порядку позовного провадження.

Ключові слова: цивільне судочинство, цивільний процес, спрощене провадження, спрощене позовне провадження, принцип пропорційності, малозначні справи.

Tverdokhlib E.V. The principle of proportionality as a determining factor when deciding whether to consider a case in a simplified or general claim procedure.

The article analyzes the features of the application of the principle of proportionality when the court decides on the issue of considering a case in the order of simplified or general claim proceedings. In order to conclude that the choice of the order of claim proceedings is unconditionally connected with the application of the principle of proportionality, the author paid attention to the features of the procedural procedure for the court to choose the order of proceedings. The author develops the idea that simplified claim proceedings are a tool for procedural economy and provide short terms for considering civil cases of minor complexity, while general proceedings are used in cases that require a full and comprehensive study of evidence. Attention is drawn to the fact that the choice of the form of proceedings has a decisive impact on the duration of the case, procedural dynamics, the scope of procedural actions and the ability of the parties to use their procedural powers.

At the center of the presented study is the principle of proportionality, enshrined in Article 11 of the Civil Procedure Code of Ukraine, which is the main guideline for the court when choosing the order of claim proceedings. The author states that the criteria established in Part 3 of Article 274 of the

Civil Procedure Code of Ukraine largely correspond to the content of the principle of proportionality, in particular, regarding the complexity of the case, the value of the claim, the importance of the case for the parties, the volume of evidence and the social importance of the consideration of the case. The article emphasizes that it is the court that acts as the guarantor of maintaining the balance between procedural economy and the full implementation of the procedural rights of the participants. At the same time, it is noted that the restrictions inherent in simplified proceedings can be applied only if they do not jeopardize the proper protection of the rights of the participants in the case and ensuring completeness and fairness during the consideration of the case.

As a conclusion, the article notes that proportionality is a fundamental principle of civil justice and a concept, the application of which ensures an individualized, fair and balanced approach to the organization of judicial proceedings, strengthens trust in the court and achieves a high quality of choice when choosing the procedure for claim proceedings.

Key words: civil proceedings, civil process, simplified proceedings, simplified claim proceedings, principle of proportionality, minor cases.

Постановка проблеми. Інститут спрощеного позовного провадження в цивільному судочинстві набув значної популярності в сучасній судовій практиці, що зумовлено як його зручністю для сторін, так і ефективністю в судовому судочинстві. Спрощене провадження проявляється як дієвий механізм здійснення цивільного судочинства стосовно тих категорій справ, які вказані в Цивільному процесуальному кодексі в якості передумови застосування цього порядку позовного провадження. Вирішення питання про розгляд справи в порядку спрощеного або загального позовного провадження є одним з ключових рішень, що приймає суд на стадії відкриття провадження у справі. З'ясування цього питання має не лише процедурне, але й визначальне для розгляду справи значення, оскільки вибір форми позовного провадження безпосередньо впливає на його тривалість, вартість судових витрат, процесуальні особливості, якість судового розгляду справи та ефективність захисту прав сторін.

Спрощене позовне провадження, відповідно до положень, закріплених у статтях 19, 274-279 Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК України), спрямоване на забезпечення більш швидкого та менш формалізованого вирішення спорів в порядку цивільного судочинства, які, перш за все, не відзначаються значною складністю [1]. Завдяки такому нормативному порядку суд має можливість розглядати справу переважно за письмовими матеріалами та без виклику сторін, що значно скорочує час та ресурси як учасників справи, так і суду. Зазначений порядок є ефективним засобом реалізації процесуальної економії та сприяє дотриманню розумних строків судового розгляду, гарантованих статтею 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

Проте, загальне позовне провадження застосовується у справах, де є потреба у повному судовому дослідженні доказів, заслуховуванні свідків, проведенні експертиз чи з'ясуванні складних правових питань. Такий порядок розгляду справи забезпечує всебічність і повноту судового розгляду, створюючи належні умови для реалізації принципів змагальності та рівності учасників судового процесу, закріпленими в цивільно-процесуальному законодавстві.

Вибір між цими двома формами безпосередньо впливає на процесуальні права учасників судового процесу. Зокрема, у спрощеному позовному провадженні учасники справи мають менше можливостей щодо подання додаткових доказів, клопотань чи участі в судових засіданнях. Відтак, суд повинен зважено оцінювати обставини справи, враховуючи критерії, встановлені в частині 3 статті 274 ЦПК України. Саме суд виступає гарантом балансу між швидкістю розгляду справи та повнотою судового розгляду. Суддя має не лише формально віднести справу до певного виду провадження, а й забезпечити, щоб обраний порядок відповідав меті правосуддя – справедливому, неупередженому й своєчасному розгляду і вирішенню справи згідно з частиною 1 статті 2 ЦПК України. При цьому суд може за власною ініціативою або за клопотанням учасників змінити вид провадження, якщо з'ясується, що спрощена процедура не дає змоги належно дослідити обставини справи (частина 4 та 6 статті 274 ЦПК України) [1].

Таким чином, вирішення питання про обрання порядку розгляду справи в позовному провадженні є моментом встановлення балансу між процесуальною економією та гарантіями справедливості та ефективного захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав і свобод осіб. Тому в контексті вирішення питання про обрання порядку розгляду справи особливого значення набуває принцип пропорційності, передбачений у статті 11 ЦПК України.

Метою дослідження є виявлення впливу та реалізації принципу пропорційності у цивільному судочинстві при обранні судом спрощеного провадження для розгляду справи.

Стан опрацювання проблематики. Дослідження інституту спрощеного провадження у цивільному судочинстві відображується в роботах сучасних українських науковців, зокрема, та-

ких як В.І. Бобрик [2], І.А. Боровська [3], Ж.В. Васильєва-Шаламова, О.О. Лисак [4], І.О. Кройтор В.А. [5], М.М. Остап'як [6], А.В. Петровський [7], Н.Ю. Сакара [8], Є.І. Фурса, С.Я. Фурса [9], О.В. Циркуненко [10], О.О. Штефан [11] тощо. Проте науковцями не було приділено достатньо уваги прояву принципу пропорційності під час вирішення питання про розгляд справи в порядку спрощеного або загального позовного провадження.

Виклад основного матеріалу. Під час вирішення питання про розгляд справи в порядку спрощеного або загального позовного провадження суд керується положеннями, передбаченими у ст. 19 ЦПК України та у главі 10 ЦПК України. З урахуванням змісту частин 4 та 6 статті 19 та частини 1 статті 274 ЦПК України, суд має встановити відповідність категорії справи представленому в зазначених нормах переліку справ [1]. До справ, що розглядаються в порядку спрощеного позовного провадження, згідно частини 4 статті 19 ЦПК України, відносяться малозначні справи, справи, що виникають з трудових відносин, справи про надання судом дозволу на тимчасовий виїзд дитини за межі України тому з батьків, хто проживає окремо від дитини, справи незначної складності та інші справи, для яких пріоритетним є швидке вирішення справи. Також в пункті 4 частини 4 статті 19 ЦПК України передбачена категорія справ незначної складності та інших справ, для яких пріоритетним є швидке вирішення справи [1].

Зі змісту статей 19 та 274 ЦПК України слідує, що суд визначається стосовно малозначності справ шляхом з'ясування ціни позову або предмету позову, вказаного у відповідній нормі ЦПК України, або на власний розсуд визначає можливість віднесення справи до малозначної на підставі критеріїв, перелічених у частині 4 статті 274 ЦПК України [1].

Саме для уникнення неточностей та найбільш коректного визначення справи в якості малозначної суд має враховувати обставини, передбачені у частині 4 статті 274 ЦПК України, а саме: 1) ціну позову; 2) значення справи для сторін; 3) обраний позивачем спосіб захисту; 4) категорію та складність справи; 5) обсяг та характер доказів у справі, в тому числі чи потрібно у справі призначити експертизу, викликати свідків тощо; 6) кількість сторін та інших учасників справи; 7) чи становить розгляд справи значний суспільний інтерес; 8) думку сторін щодо необхідності розгляду справи за правилами спрощеного позовного провадження [1]. Перелічені обставини є такими, відносно яких суд самостійно встановлює міру значущості кожної з них в кожному конкретному випадку.

Зважаючи на суттєву роль оціночної діяльності ролі суду під час обрання порядку позовного провадження, варто визнати важливість дотримання принципу пропорційності під час цієї процесуальної дії суду. Принцип пропорційності закріплений у статті 11 ЦПК України та розкривається через врегульовану чиним законодавством діяльність суду. А саме, передбачається повноваження та одночасно обов'язок суду визначати порядок здійснення провадження у справі відповідно до принципу пропорційності, враховуючи: завдання цивільного судочинства; забезпечення розумного балансу між приватними й публічними інтересами; особливості предмета спору; ціну позову; складність справи; значення розгляду справи для сторін, час, необхідний для вчинення тих чи інших дій, розмір судових витрат, пов'язаних із відповідними процесуальними діями, тощо [1].

Отже, бачимо, що перелік критеріїв, встановлених у частині 3 статті 274 ЦПК України, необхідних для врахування судом при вирішенні питання про розгляд справи в порядку спрощеного або загального позовного провадження, в значній мірі співпадає з критеріями, окресленими в статті 11 ЦПК України. Реалізація принципу пропорційності в даному випадку передбачає, що обсяг процесуальних дій і обмежень має відповідати складності справи, значенню справи для сторін та забезпечення інших чинників якісного дотримання порядку цивільного судочинства. Під час вирішення питання про обрання спрощеного позовного провадження суд повинен впевнитись, що спрощена процедура розгляду справи дозволяє досягти справедливого результату без надмірного втручання в процесуальні права учасників справи. Якщо спір є нескладним та не потребує широкого дослідження доказів і може бути вирішений без використання певних процесуальних можливостей, застосування спрощеного провадження відповідатиме принципу пропорційності. Натомість, якщо спрощений порядок може обмежити можливості сторін для повноцінного захисту своїх прав, суд зобов'язаний обрати загальне позовне провадження як більш пропорційний засіб.

Особливої ретельності вимагає дослідження судом критеріїв, які не мають чіткого визначення та залежать від власної оцінки суддею обставин. В якості прикладу розглянемо критерій «значення справи для сторін» як один з ключових орієнтирів, що впливає на вибір форми та процедури розгляду спору в цивільному судочинстві. Врахування зазначеного критерію забезпечує індивідуальний, справедливий і пропорційний підхід до кожної справи, враховуючи не лише її об'єктивну складність, а й суб'єктивну вагомість для учасників процесу.

Відповідно до статті 2 ЦПК України цивільне судочинство призначене забезпечувати захист порушених, невизнаних чи оспорюваних прав, свобод та інтересів осіб на засадах рівності всіх

учасників судового процесу [1]. Проте кожна справа має різне значення для сторін: для одних – це майновий спір, для інших – питання честі, гідності або ділової репутації. Саме тому законодавець передбачив можливість гнучкого застосування процесуальних норм залежно від важливості справи. Відповідно до пункту 2 частини 3 статті 274 Цивільного процесуального кодексу України суд, вирішуючи питання про застосування спрощеного чи загального позовного провадження, враховує, зокрема, значення справи для сторін [1].

Цей критерій має практичне значення у кількох аспектах. По-перше, він впливає на вибір форми провадження – спрощеного чи загального. Наприклад, якщо справа має невелику матеріальну вартість, але істотне особисте чи соціальне значення для сторони, суд може обрати більш повну процедуру розгляду, щоб гарантувати всебічність розгляду справи і справедливість рішення. По-друге, вказаний критерій застосовується при оцінці пропорційності процесуальних дій – наприклад, щодо витрат часу, судових витрат або допустимості окремих доказів. По-третє, він враховується під час розподілу судових витрат, коли суд визначає, наскільки розумними були дії сторін з огляду на важливість спору для них. Таким чином, «значення справи для сторін» виступає інструментом соціалізації цивільного процесу, який дозволяє уникнути надмірного формалізму та забезпечити реальну рівність сторін. Він орієнтує суд не лише на юридичну оцінку фактів, а й на соціальний контекст спору – життєві обставини, моральну шкоду, наслідки для сімейних чи майнових прав осіб.

Інші критерії, встановлені в частині 3 статті 274 ЦПК України також можна розглядати в контексті пропорційності у цивільному судочинстві відповідно до статті 11 ЦПК України.

Отже, пропорційність в цивільному судочинстві – не лише юридичний термін, а й концепція, яка відтворює законодавчий підхід до забезпечення балансу між приватними й публічними інтересами, реалізації судової влади та забезпечення прав учасників судового процесу. Одночасно пропорційність є гарантією від необ'єктивності дій суду та сприяє укріпленню довіри до судової влади. В свою чергу згадані чинники підсилюють сприйняття правосуддя як справедливого та раціонального процесу, оскільки застосування принципу пропорційності є не механічною системою вимог, а правовим інструментом для втілення рівноваги та справедливості.

В юридичній літературі принцип пропорційності згадується «як таке правило: держава має право обмежувати права людини тільки тоді, коли це дійсно необхідно, і тільки в такому обсязі, в якому її заходи будуть розмірними до переслідуваної мети» [12, с. 76]. Також влучно вбачається думка, що принцип пропорційності ґрунтується на конституційних принципах правової держави і верховенства права (ст. ст. 1 та 8 Конституції України) і може бути визначений як загальний принцип права, спрямований на забезпечення у правовому регулюванні розумного балансу інтересів, відповідно до якого цілі обмежень прав повинні бути істотними, а засоби їх досягнення – обґрунтованими і мінімально обтяжливими для осіб, чиї права обмежуються [13, с. 42].

Зважаючи на безумовну необхідність застосування принципу пропорційності під час вирішення питання про відкриття справи у порядку загального чи спрощеного позовного провадження, водночас слід погодитись з твердженням, що приймаючи рішення про проведення розгляду справи в порядку спрощеного провадження, суд обмежує сторони в деяких можливостях, які передбачені позовним провадженням, наприклад, у проведенні підготовчого засідання, судових дебатів. І саме в цьому проявляється сутність принципу пропорційності, оскільки судом враховується, чи є виправданими такі обмеження, чи достатнім та повним буде судовий розгляд справи в спрощеному порядку для захисту порушених, невизнаних чи оспорюваних прав позивачів, захист яких і є основним складником завдання цивільного судочинства [14].

Висновки. Вирішення судом питання щодо розгляду справи в порядку спрощеного або загального позовного провадження є багатофакторним процесом, який передбачає оцінювальну діяльність суду та вимагає від суду професійної обачності, оскільки суд здійснює комплексну оцінку обставин, перелічених у частині 3 статті 274 ЦПК України.

Серед визначальних чинників такого рішення є застосування принципу пропорційності, закріпленого у статті 11 ЦПК України. Його запровадження забезпечує збалансування приватних і публічних інтересів, оптимізацію процесуальних дій та ґрунтовне обмеження прав учасників процесу. Принцип пропорційності також обумовлює вимогу щоб обсяг процесуальних гарантій та інтенсивність дослідження доказів відповідали реальній складності справи та значенню її розгляду для сторін. Саме тому спрощене провадження може застосовуватись лише тоді, коли його процедура не обмежує сторін настільки, що це ставить під загрозу досягнення справедливого результату та ефективного захисту порушених прав. Дотримання пропорційності також передбачає, що суд повинен ретельно оцінювати виправданість обмежень, притаманних спрощеному позовному провадженню, зокрема відсутності підготовчого засідання, відсутності судових дебатів чи обмежень щодо подання доказів. У випадку, коли такі обмеження можуть негативно вплинути на здатність

сторін реалізувати свої процесуальні права, застосування загального позовного провадження стає необхідною гарантією справедливого розгляду.

Таким чином, пропорційність виступає не лише процесуальним критерієм, а й концепцією, що забезпечує справедливість та рівновагу в цивільному судочинстві. Її реалізація сприяє уникненню формалізму та забезпечує індивідуальний підхід до кожної справи, враховуючи як об'єктивні ознаки спору, так і його суб'єктивну важливість для учасників. Рациональне та обґрунтоване застосування принципу пропорційності підсилює довіру до судової влади й утверджує правову визначеність, забезпечуючи належний процесуальний баланс під час вирішення питання про відкриття спрощеного чи загального позовного провадження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. / Верховна рада України: редакція від 17.07.2025 р. ULR: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (дата звернення 14.11.2025).
2. Бобрик В.І. Спрощення судового розгляду справ з невеликою ціною позову: європейський досвід і перспективи в Україні. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 12. С. 4–9. ULR: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2016/12/2.pdf> (дата звернення 14.11.2025).
3. Боровська І.А. Особливості процесуальної форми спрощеного позовного провадження у цивільному судочинстві. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2021. Вип. 65. С. 90–96. ULR: <https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2021/10/18.pdf> (дата звернення 14.11.2025).
4. Васильєва-Шаламова Ж.В., Лисак О.О. Поняття та характерні ознаки спрощеного провадження як виду процесуального провадження. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. Вип. 4. С.110–114. ULR: http://lsej.org.ua/4_2022/23.pdf (дата звернення 14.11.2025).
5. Кройтор В. Наказне провадження як окремий вид спрощеного провадження в цивільному судочинстві України. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2025. № 1. С. 194–189. ULR: <https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2025/02/32.pdf> (дата звернення 14.11.2025).
6. Остап'як М.М. Особливості спрощеного провадження в цивільному судочинстві Польщі. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2019. № 55. С. 139–142. ULR: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jsui/handle/lib/34695>. (дата звернення 14.11.2025).
7. Петровський А.В. Теоретико-правові засади дослідження інституту спрощених судових процедур у цивільному процесі України. *Юридичний вісник*. 2023. № 2. С. 56–63. ULR: http://yurvisnyk.in.ua/v2_2023/7.pdf (дата звернення 14.11.2025).
8. Сакара Н. Аналіз помилок, які виникають при розгляді цивільних справ у порядку спрощеного позовного провадження. *Верховний Суд*. ULR: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/PREZ_Sakara_2021_11_05.pdf (дата звернення 14.11.2025).
9. Фурса С.Я., Фурса Є.І. Новітня концепція спрощеного провадження в цивільному процесі. *Цивілістична процесуальна думка*. 2017. № 1. С. 46–50. ULR: [file:///C:/Users/HPUser/Downloads/tsprv_2017_1_13%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/HPUser/Downloads/tsprv_2017_1_13%20(1).pdf) (дата звернення 14.11.2025).
10. Циркуненко О.В. Спрощені провадження цивільного судочинства. *Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди «ПРАВО»*. 2024. Вип. 40. С. 188–193. ULR: <http://journals.hnpu.edu.ua/index.php/law/article/view/16731> (дата звернення 14.11.2025).
11. Штефан О.О. Практика вирішення проблем цивільної юрисдикції в країнах – членах ЄС. *Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Право*. 2013. Вип. 5. С. 112–116. ULR: https://visnyk-pravo.at.ua/uk/visnik_mdu_2013_vipusk_5.pdf (дата звернення 14.11.2025).
12. Майданик Р.А. Розвиток приватного права України : монографія. Київ: Алерта, 2016. 226 с.
13. Погребняк С. Принцип пропорційності як загальний принцип права. *Право України*. 2017. № 7. С. 39–45 ULR: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/f65691e3-a13f-42d4-b594-6c17599a1801/content> (дата звернення 14.11.2025).
14. Котвяковський Ю.О., Кунда В.М., Тарасенко К.Є. Особливості реалізації принципу пропорційності в цивільному судочинстві України. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*, 2022. № 4. С. 29–34 ULR: http://apnl.dnu.in.ua/4_2022/6.pdf (дата звернення 14.11.2025).